

PEDAGOGICKÁ TVOŘIVOST VE SPECIALIZACI DRAMATICKÉ VÝCHOVY V PRIMÁRNÍM VZDĚLÁVÁNÍ

JAN KARAFFA

V nově vytvářeném pojetí primárního vzdělávání na PdF Ostravské univerzity má již několik let oprávněně své místo také dramatická výchova, která je v některých předmětech využívána jednak jako metoda výuky, ale také jako samostatný studijní program specializace, který si studenti mohou vybrat vedle jiných výchov v druhém ročníku studia. Týmová spolupráce pod vedením prof. L. Riese a doc. H. Kantorkové nám umožnila vytvářet koncepci specializace dramatické výchovy, která vždy úzce souvisela s komplexnější pedagogicko-psychologicko-filozofickou přípravou studentů. V průběhu vývoje procházela tato specializace nutně také určitými úpravami, na které má stále vliv především reflexe vyučujících, výsledky a hodnocení studentů i spolupráce s pedagogy jiných pedagogických předmětů. Myslím si, že v těchto kvalitativních změnách velmi přihlížíme k tomu, abychom poskytovali dostatečně velký prostor pro rozvoj tvořivých schopností studentů a jejich osobních předpokladů k učitelství. Vedle vytváření studijního programu a kvality samotné výuky nás však v poslední době zajímá také ověřování skutečných výsledků, tak hledáme způsoby, jak zkoumat jednotlivé jevy v různých předmětech dramatické výchovy, abychom tím přispěli i k jejich objektivnějšímu posouzení. Proto bych se chtěl v tomto příspěvku zabývat otázkami: *Jak definovat pedagogickou tvořivost? Čím a proč může přispět právě specializace dramatické výchovy k rozvoji pedagogické tvořivosti studentů? Jak lze zjišťovat úroveň a kvalitu rozvoje pedagogické tvořivosti v jednotlivých předmětech této specializace?*

Necháme-li se pro definování první části souloví pedagogická tvořivost inspirovat současným pojetím moderní pedagogiky (J. Průcha 1997), budeme pojem pedagogika používat ve smyslu „*vědy o edukační realitě*“, kterou pomocí své teorie a výzkumu identifikuje, popisuje, analyzuje a objasňuje“ a to jednak ve *funkci základního výzkumu*, představovanou převážně teoretickým výzkumem, ale také ve *funkci aplikační*, zaměřené instrumentálně k praktickému využití, které se opírá hlavně o empirické analýzy „každodennosti“. Měli bychom tedy studentům umožnit *poznávat teoreticky i prakticky složitost edukační reality* takovým způsobem, aby byli schopni se sami podílet v závěru studia na *vytváření vlastní pedagogické tvořivé aktivity edukačního procesu sociální interakce mezi učitelem a žákem jako subjektem edukace*.

Vydeme-li tedy z přání, aby studenti po absolvování studia mohli být ve své profesi skutečně tvůrčí, bude určitě potřeba, aby se tvořivě pedagogicky rozvíjeli již během svého studia. Proto si tedy musíme sami položit požadavek, aby byli námi *podporováni a podněcováni k tvořivé produktivní činnosti učitele* tak, aby později dokázali využít svých *předpokladů, schopností, dovedností, ale i*

dalších kvalit celé své osobnosti. Také J. Maňák se ve svém článku Pedagogické otázky tvořivosti (in Tvořivost v práci učitele a žáka, s. 21) **charakterizuje tvořivého učitele** nejenom z pohledu dovedností jako otevřeného a citlivého k druhým, tolerantního k odlišným názorům, ale současně náročného a vytrvalého při sledování problémů a realizaci nápadů, zvědavého, samostatného, silně motivovaného, smělého, odvážného v myšlení, osvobozeného od egoismu, od konfliktů a stresů, poněvadž tvořivost vyžaduje svobodu i ve vnitřním duševním světě člověka, že se dovede ztotožnit s objektem zájmu a že zvládne umění dialogu a diskuze ve skupině. V nejideálnějším případě bychom mohli směřovat až ke čtvrté vrstvě duševního dění osobnosti, formulované O. Čačkou (1999, s. 47): tuto vrstvu „nejvyspělejších východisek seberegulace pak prezentuje integrovaný přístup ke světu i k vlastnímu bytí, přirozenost a tolerance; otevřenost kaž podvědomým syntézám „zdravé iracionality, porozumění umělecké komunikaci, kultivovanost postupů řešení a orientace na nadosobní poslání (**demokratičnost**). Součástí takto zaměřené přípravy by mělo být bezesporu také **tvořivé myšlení**, které je podle M. Nakonečného (1995, s. 99-100) založeno na nalézání nových způsobů řešení a bývá vyvoláváno tzv. tvůrčími problémy. V tvořivém myšlení se potom uplatňuje způsobilost označovaná jako **flexibilita** (ohebnost a pružnost) kognitivních procesů a fantazie a uskutečňuje se heuristickou metodou, doprovázenou často **inspirací** (náhlým objevem), **dlouhodobým procesem** i nevědomým zdrojem tvořivosti - **intuicí**.

Takto stanovené cíle by však vyžadovaly **překonávání vymezených hranic** dřívějších i některých dosavadních paradigmat jednotlivých **teorií vzdělávání**, abychom mohli hledat nové možnosti v jejich přesahu, prolínání a ovlivňování, **aby mohly vznikat pedagogické koncepce** (postmoderní pedagogika?), které by obsahovaly vedle doposud dominující **kognitivní** oblasti také oblasti **emocionální, morální, volní i konativní** a tím pak mohly mít vliv na celkovou osobnost jedince jako na **bytost společenskou, ale i jedinečnou a originální ve své individualitě**. Naznačený proces hledání takového ideálního pojetí přípravy studentů je velmi náročný a možná se může jevit až utopisticky, protože může být limitovaný mnoha faktory, počínaje schopnostmi pedagoga, studenta, rozsahem i obsahem výuky a konče třeba nepřiměřenými nároky na znalosti, ale i tvořivost. V každém případě by mělo být povinností se o takové pojetí ve vzdělávání učitelů pokoušet, protože by asi studenti neměli být zbytečně omezováni samotnou výukou, ale naopak jde o to, aby byli **podněcováni k tvořivé produktivní činnosti**. Budeme-li tedy dále hovořit o pedagogické tvořivosti, půjde nám o **tvořivou produktivní pedagogickou** (případně **pedagogicko-uměleckou**) činnost, jejímž obsahem budou **teoretické i praktické jevy edukační reality a již bude možno charakterizovat jako inovační, „originální“, užitečnou a hodnotnou pedagogickou aktivitu, která by měla pokud možno akceptovat komplexní rozvoj osobnosti**.

Dramatická výchova nám v tomto případě nabízí velkou **inspiraci** právě pro takto definované **tvořivé vzdělávací aktivity**, protože tvořivost je přímo jedním z požadovaných předpokladů a očekává se, že učitel dramatické výchovy bude nejenom sám tvořivý, ale také, že dokáže vytvářet vhodné podmínky pro rozvoj tvořivosti svých žáků. V celkovém pojetí edukačního procesu primárního

vzdělávání plní také určitou **kompenzační funkci** a společně s jinými tendencemi v jiných předmětech vyrovnává jednostranné zatěžování studenta v jeho kognitivní oblasti, protože její podstata **směřuje především do oblasti prožitkové, emocionální, konativní, ale i volní a morální.**

Hlavním cílem a úkolem studia specializace dramatické výchovy je příprava studentů primárního vzdělávání na výuku předmětu dramatická výchova. Studenti jsou **vedeni k tomu, aby uměli samostatně připravit a vést hodiny tohoto předmětu.** Celá koncepce je však postavena především na základě specifického učení charakteristického právě pro dramatickou výchovu. Výuka pak umožňuje využití celé **řady tvořivých postupů** zaměřených **k osobnostnímu a sociálnímu rozvoji jedince** jako individuality. **Tyto postupy jsou charakteristické hrou (především dramatickou) a činnostním – konativním učením, které probíhá v sociální skupině na základě vlastních prožitků, aktivního jednání, akcí.** Velký prostor je v nich věnován samotnému **procesu učení, který se uskutečňuje v záměrně vytvářených situacích (pedagogických i dramatických).** Proto se sami snažíme v rámci studia specializace **vytvářet** studentům **takové podmínky, aby mohli rozvíjet a získávat svoji zkušenost na základě vlastních prožitků a skrze vlastní jednání a aby byli aktivními spoluvůrci svého vzdělávání.**

V druhém ročníku studenti v předmětech **dramatická výchova – hlavní proudy 1 a 2** získají praktickou i teoretickou orientaci ve vzdělávacím systému tohoto oboru a jeho vývoji. Poznají dramatickou výchovu jako **výchovně-vzdělávací systém aktivního, řízeného sociálně-uměleckého učení, který využívá principů a postupů dramatu a divadla.** Pochopí a vyzkouší si, že si mohou hrát (i zcela vážně) s **vytvářením představ** na základě principu dětské hry "jako, kdyby" a že ve **hře v roli** mohou **modelovat různé životní situace a jevy,** které lze tímto modelováním **prozkoumávat a vyzkoušet si je jakoby nanečisto.** Tento způsob výuky - **experimentování** studentům nabízí také celou řadu zajímavých příležitostí k **aktivnímu tréninku orientovanému na rozvoj potřebných lidských i pedagogických kvalit, mimo jiné také tvořivých schopností a dovedností, např. umět si hrát v rámci imaginativní představy, být protihráčem i spoluhráčem, vést tvořivý improvizovaný dialog k nastolenému problému, vyzkoušet si připravit, realizovat a hodnotit dramatickou hru, přemýšlet o sobě, o druhých a o světě kolem sebe, o svých vztazích, hodnotách a postojích, hrát ve hře v roli** (především jde o role sociální) atd.

V dalším navazujícím předmětu **didaktika dramatické výchovy 1** (ve druhém ročníku) se studenti teoreticky i prakticky seznámí se základními didaktickými kategoriemi a principy oboru, které na základě svého pozorování výuky, jejich rozborů a vedení vlastní výuky mohou uplatňováním také procvičovat a tím si je osvojit a začít si **postupně vytvářet** také určité **pedagogické dovednosti.** Spojení tohoto předmětu s předmětem **dramatická výchova – hlavní proudy 2** nabízí také možnost vypracování tříhodinového bloku s **využitím tématu z didaktiky** (např. osobnost dítěte ml. školního věku v dramatické výchově) v činnosti pro dramatickou výchovu nejtypičtější, ve **hře dramatické (více či méně improvizované).** Díky takovému malému dramatickému projektu můžeme pak **hraním rolí** při **řešení konfliktů** nahlédnout na problémy, které nás

zajímají, z *různých úhlů pohledu*, a tím je *zkoumat v celé jejich složitosti*, tzn. tak, jak bychom se s nimi mohli potkat ve skutečnosti v běžném životě. Zde je velký prostor pro rozvoj tvořivosti, především *divergentního myšlení*, protože v takových hrách nejde o žádné herecké výkony, ale o *podstatu vytvářené situace* samotné a o její *autentičnost*. A přestože jde o *hru fiktivní, vytvářenou pomocí představ - imaginace*, jedná hráč v konkrétní situaci, která je ve své podstatě reálná, protože probíhá v reálném čase a prostoru, a tím nám také umožňuje pracovat s *reálnou zkušeností hráčů*; proto dochází k *reálnému procesu učení*. Podobně jako divadlo a dramatické umění je dramatická výchova úzce spjata s vývojem společnosti a má možnost svými tématy *aktivně reagovat na aktuální společenské situace*, narušovat omezující stereotypy člověka a případně i zkostratělé normy (např. naše hluboká zakořeněnost v tradičním pojetí výuky, kdy je dítě bráno jako objekt výuky, který nic neví a přichází do školy, aby se něco dozvěděl). Díky tomu je v obou předmětech dán prostor i *k vytváření zcela nových postojů nebo ke změně původních postojů*. To vše se děje v *atmosféře bezpečí*, protože v dramatické výchově jde zpravidla o *improvizovanou, k předvádění neurčenou formu dramatu*, která je zaměřena především na vnitřní proces jedince a skupiny. *Učení* může probíhat především *v oblasti zkušeností* na základě *vlastních prožitků* a *může mít charakter zkoumání a objevování*. Tím může dojít také k získávání *nového pohledu na známé i neznámé společenské jevy*. Proto lze základní metody dramatické výchovy tímto způsobem využít také k *prozkoumávání pedagogicko-psychologických jevů*, které mohou obohatit zkušenost studentů a *připravovat je na jejich vlastní výuku a budoucí praxi učitelů*.

Za důležité předměty pro rozvoj pedagogické tvořivosti považují *průběžnou praxi z dramatické výchovy 1 a 2* ve třetím ročníku studia, protože v jejím průběhu studenti získávají *praktickou zkušenost* se soustavným a cílevědomým *plánováním, řízením, organizací a hodnocením výuky dramatické výchovy*. Vytvářejí si svůj vlastní přístup v *reálné školní situaci*, v němž mohou prožívat zcela *reálné pedagogické situace* a vyzkoušet si vedení poloviny třídy tj. asi 12 až 15 dětí. Určitá *facilitace* je zajištěna tím, že dětem je hravá činnost velmi blízká a že na ni také velmi rády přistupují. Nicméně pro studenty je tento proces dostatečně náročný, dokonce mnohdy náročnější, než v předmětech jiných oborů, v nichž se dostanou k vedení výuky, protože je ve výuce dramatické výchovy narušen běžný školní stereotyp (sezení v lavicích, hlášení se atp.) a děti bývají zpravidla zcela přirozené a tím prověří *styl vedení* studentů (liberální – demokratický – autoritativní) – jejich *přirozenou autoritu, organizační, tvořivé, komunikativní i jiné schopnosti*. Studenti se velmi reálně setkávají s *didaktickými problémy*, o kterých musí *přemýšlet* a které se snaží sami *řešit*. Systematicky se učí také *pedagogické reflexi a sebereflexi* při vypracovávání písemných zápisů z výuky. Umožňujeme tím studentům v průběhu praxe putování po cestě od nesmělých krůčků *napodobování, reprodukci, přes vlastní produkci, až ke krokům přetváření* a k případnému vzniku *inovační, užitečné a hodnotné pedagogické aktivity, pedagogicko-uměleckého tvorby*, protože práce tvořivého učitele se může zvláště v esteticko-výchovných činnostech velmi přiblížit také tvorbě umělce.

Předmět **didaktika dramatické výchovy 2** navazuje přímo na praxi a studenti v něm mohou **diskutovat o problémech**, s kterými se **v praxi setkávají a hledají** pak společně s vyučujícím **varianty jejich možného řešení**.

Souběžně s průběžnou praxí jsou zařazeny i předměty **metody dramatické výchovy 1 a 2**, které studenty dále rozvíjejí v praktickém i teoretickém osvojování jednotlivých dílčích metod a technik oboru. Činnosti již trochu cíleněji směřují i k jistým **uměleckým pohybovým a hlasovým schopnostem**, aby studenti byli dostatečně připraveni pro **vytváření - hraní rolí (simulace, alterace a charakterizace)** a tím i vedení různých typů dramatických her. Závěrečným výstupem obou předmětů i praxe je pak **ročníková písemná práce z dramatické výchovy**, v níž se student zabývá vybraným problémem na základě prostudované **teorie** a svých **vlastních získaných pedagogických zkušeností z přímé edukační reality**.

Další předměty **vybrané okruhy z teorie dramatické výchovy, kurz dramatické výchovy a cesta k divadelnímu tvaru s dětmi 1 a 2** dále rozvíjejí jednotlivé oblasti např. tak, aby studenti měli představu, jak je možno s dětmi chystat náročný proces až produktu, tzn. divadelnímu představení. Celá specializace tvoří ucelený systém cílů a úkolů, které na sebe systematicky navazují a měly by vést k vytváření potřebné kvalitní úrovně, což se může projevit dále již v průběhu **projektové praxe v rámci pedagogických disciplín**, v jejímž průběhu student zkusí na začátku čtvrtého ročníku svůj vlastní vypracovaný **projekt** z libovolné oblasti, v níž může být využita i dramatická výchova nebo její metody přímo v praxi ve zvolené škole. Dále si může student vybrat pro svoji **diplomovou práci** téma z oblasti dramatické výchovy a tím završit své dosavadní praktické i teoretické zkušenosti v další **posuzovatelný tvůrčí produkt**. Po celou dobu se tedy snažíme **aktivizovat** studenty ve vlastní **zvědavosti** z dětství (již možná pozapomenutou nebo školou potlačenou), abychom v nich probouzeli touhu po poznávání a vzdělávání, osobité myšlení, v němž by mohli zapojit vedle **znalostí**, také **zkušenost, představivost, fantazii, imaginaci, intuici i tvořivou komunikaci**, aby byli schopni později sami vést aktivně své žáky k produktivní tvořivé činnosti.

Jak je z výše uvedeného patrné, nabízí nám tato koncepce výuky specializace dramatické výchovy určité příležitost, v níž může docházet k **vytváření edukačních zkušeností pro vyučování jako racionálně, emocionálně i intuitivně řízeného tvořivého pedagogického procesu, v němž je přítomno učení i umění jako plnohodnotná tvorba**.

Výše uvedená zkušenost vychází také z úvodních pokusů zjišťování podílu dramatické výchovy na rozvoj tvořivosti a pedagogických dovedností potřebných pro učitele:

- počáteční čtení a rozbor asi 200 záznamů z praxe (asi 15 studentů)
- hodnocení studentů k jejich vnímání rozvoje pedagogické tvořivosti po absolvování roční pedagogické praxe z dramatické výchovy (na konci třetího ročníku studia)
- hodnocení studentů po absolvování 2. ročníku specializace k předmětům dramatická výchova - hlavní proudy 1 a 2 a didaktika dramatické výchovy 1.

Nepřipadá mi však jednoduché najít vhodné metody ke zkoumání podílu vhodně vybraných předmětů specializace dramatické výchovy na rozvoj tvořivosti učitele. Asi bude potřeba použít metody kvalitativního výzkumu, protože specializaci si pravděpodobně bude vždy volit velmi malý počet studentů. Mohlo by jít např. o kazuistiku vybraných studentů k popisu jejich vývoje, analýzy pedagogických dokumentů (záznamů z praxe, videozáznamy zachycující pedagogické jednání v úvodu studia a v jeho závěru, analýza vypracovaných projektů, případně i diplomových prací ...), hodnocení výuky a rozvoje tvořivosti samotnými studenty - rozhovory, dotazníky, písemné reflexe atp. Zjišťování by mohla směřovat také přímo do škol k učitelům, kteří specializaci absolvovali, protože mohou nabídnout reflexi s časovým odstupem i vzhledem k reálnému praktickému využití.

Tento příspěvek je také poděkováním kolegům na katedře a oddělení dramatické výchovy, protože výše uvedené pojetí je výsledkem dlouhodobé týmové kooperace.

Literatura:

- Bertrand, Y.: Soudobé teorie vzdělávání, Praha, Portál 1998
- Čačka, O. a kol.: Psychologie imaginativní výchovy a vzdělávání s příklady aplikace. Brno, Doplněk 1999
- kol. autorů: sborník Tvořivost v práci učitele a žáka. Brno, Paido 1996
- kol. autorů: sborník Tvořivá škola. Brno, Paido 1998
- Maňák, J.: Kapitoly z metodologie pedagogiky. Brno 1994
- Machková, E.: Drama v anglické škole. Praha, ARTAMA 1991.
- Nakonečný, M.: Lexikon psychologie. Praha, Vodnář 1995.
- Průcha, J.- Mareš, J.- Walterová, E.: Pedagogický slovník. Praha 1998
- Průcha, J.: Moderní pedagogika, Portál, Praha 1998
- Valenta, J.: Metody a techniky dramatické výchovy. Praha, Agentura STROM 1997.
- Way, B.: Rozvoj osobnosti dramatickou improvizací. Praha, ISV 1996
- Specializace dramatické výchovy – anotace, cíle a úkoly. Interní materiál oddělení DV, PdF OU v Ostravě 1999

AUTOR – KONTAKT:

Mgr. Jan Karaffa

Katedra pedagogiky primárního a alternativního vzdělávání

Pedagogická fakulta Ostravské univerzity

Ostrava